

A magyarországi szerbek etnoregionalista törekvései és megvalósulásuk (1848-1860)

Gulyás László¹

1. A magyarországi szerbek követelései

Két nappal az 1848. március 15-i pesti forradalom után, március 17-19. között a Pesten tanuló szerb diákok kezdeményezésére egyesületük, a Matica Srpska, népgyűlést szervezett, ahol kiálltak a magyar forradalom mellett, de emellett hangsúlyosan követelték a szerb nemzet elismerését is (KOVACEK, B. 2000). A pesti szerb népgyűlés után néhány nappal, 1848. március 21-én Újvidéken egy újabb szerb népgyűlés ült össze, mely üdvözölte a március 15-i pesti forradalmat és hitet tett a szerb-magyar testvériség mellett, továbbá megfogalmazta a szerbek követeléseit. Eszerint: a szerbek elismerik a magyar nemzet elsőbbségét és hatalmát, továbbá a magyar nyelv használatát az ország ügyeinek intézésekor, de kérik, hogy a magyarok törvénnyel erősítsék meg az alábbiakat (SOKCSEVITS D. 1994):

- a szerb nyelv szabad használatát az egyházi és beligazgatási ügyekben,
- vallásuk függetlenségét és más keresztény vallásokkal való egyenlőségét,
- iskoláik, alapítványaik és intézményeik ügyeit maguk rendezhessék,
- rendezzék a maradék határőrvidék státusát,
- adják vissza elvett egyházi birtokaikat.

Az újvidéki szerb küldöttség nevében Aleksander Kostić – Újvidék aljegyzője – díszmagyarba öltözve 1848. április 8-án terjesztette a Pozsonyban ülésező magyar országgyűlés elé a fentebbi kéréseket. Kossuth válaszában elismerte a szerb kérések jogosságát és azt ígérte, a magyar kormány meg fogja vizsgálni azok teljesítésének lehetőségét. Másnap a szerb küldöttség a lakásán kereste fel Kossuthot, ahol vezetőjük – Djordje Stratimirović – azt kérte, hogy a magyar országgyűlés ismerje el nemzetként a szerbeket. Erre Kossuth kijelentette, hogy Magyarországon csak egy nemzetet ismer, a magyart. Ha a magyarok „megtagadják tőlünk jogaink elismerését, akkor máshol fogjuk azt keresni” – válaszolta Stratimirović. Erre Kossuth röviden odavetette: „Úgy hát döntsön közöttünk a kard” (SOKCSEVITS D. 1994).

Az Újvidékre visszatérő küldöttség beszámolója nyomán a kezdeti magyarbarát hangulat gyorsan megfordult, magyarellenessé vált. Ugyanekkor a határőrvidéken szerb és horvát parasztok feudális jellegű – elfoglalták a helyi nemesség földjeit – zavargásokat robbantottak ki (GULYÁS L. 1994). Ebben a helyzetben a szerbek vallási vezetője – Josip Rajačić – május 13-ára Karlócára nemzeti gyűlést hívott össze. Ezen a gyűlésen a magyarelles erők kerekedtek felül, ennek megfelelően arról hoztak határozatot, hogy az uralkodótól egy ún. Vajdaság felállítását kérik.

---

¹ Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

Ez az alábbi területeket foglalta volna magában: Baranya vármegye, Bácska (Bács vármegye), Bánát (Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék), Szerémség. A szerbek a Vajdaság számára már nem is autonómiát követeltek, hanem azt, hogy a Vajdaság váljon külön Magyarországtól és csatlakozzon a horvátok által követelt ún. Háromegegy Királysághoz (Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesítésével megszervezendő és a Magyar Királyságtól független állam az osztrák császár fősége alatt). Ezen Vajdaság élére a karlócai nemzeti gyűlés Šupljikac-ot – a császári hadsereg éppen Olaszországban háborúzó tábornokát – vajdává választotta.

Ennek megfelelően Rajačić vezetésével küldöttség indult az Innsbruckban tartózkodó császárhoz, amely útközben megállt Zágrábban és Jelačić-csal is tárgyalt a horvát-szerb közös magyarellenes akciókról (HEKA L. 2005). Ferdinánd császár Innsbruckban fogadta a szerb küldöttséget, de a várt válasz – a karlócai határozatok elfogadása – helyett az alábbi mondatokat kapták: „Én nem erősíthetem meg a törvényellenes konvent (mármint a karlócai kongresszus – a szerző) határozatait, melyeket görögkeleti vallású alattvalóim hoztak meg egy rakás szerbiai jövevényel együtt. Kész vagyok görögkeleti hitvallású alattvalóim minden lojális óhajának eleget tenni, ha törvényes úton tárják elém...” (GAVRILOVIĆ, S. 2000).

Mint látható, Ferdinánd császár nem volt hajlandó elismerni a szerbeket nemzetnek – ehelyett a „görögkeleti vallású alattvalóim” definíciót használta –, és nem kívánta szentesíteni a karlócai gyűlés határozatait. Bár itt kell megjegyeznünk, hogy a bécsi udvar már ekkor kettős játékot játszott, a kihallgatás után a császár tanácsadói nem hivatalosan arra biztatták Rajačić-ot, hogy menjen végig a megkezdett úton (GAVRILOVIC, S. 2000). Sőt a Karlócára visszatérő Rajačić 1848. augusztus 28-án magánlevelet kapott Ferdinánd Mayerhofer ezredestől – a bécsi udvar belgrádi konzulja -, melyben arra ösztönzi, hogy folytassa magyarellenes fellépését, továbbá kilátásba helyezte, hogy az uralkodó el fogja ismerni a horvát és a szerb ügy jogosságát, „s erről hamarosan várható egy nyilatkozat is” (GAVRILOVIC, S. 2000).

Ez a fordulat 1848. december 15-én történt meg, amikor az új császár Šupljikac-ot megerősítette a májusi karlócai gyűlésen kapott vajdai méltóságban, míg Rajačić-ot felruházta a pátriárka címmel. A szerbek területi autonómiára vonatkozó kérését azonban lebegtette az uralkodó, annyit ígért, hogy a magyarországi szerbek „nemzeti beligazgatását” biztosítani fogja, de csupán a „béke helyreállítása után”(SPIRA GY. 1980). Ráadásul az uralkodó szerbekkel szembeni játékterét jelentősen megnövelte, hogy a frissen kinevezett vajda, Šupljikac 1848. december 27-én váratlanul elhalálozott. Ezek után érthető, hogy Rajačić 1849. január 13-i ünnepélyes feliratában – melyet a görögkeleti újév alkalmából küldött – arról tájékoztatta Ferenc Józsefet, hogy a szerb nép bízván a császári szóban, türelemmel fogja kivárni a béke helyreállítását és „nemzeti beligazgatásának” ez utánra ígért megszervezését (SPIRA GY. 1980).

2. A délvidéki kis háború első szakasza: 1848 nyara és ősze

A karlócai gyűlés után – a fenti diplomáciai eseményekkel párhuzamosan – Stratimirović parancsnoksága alatt a szerbek három ún. felkelő tábor (ARDAY L. 2002) hoztak létre: az elsőt Karlóca környékén, a másodikat Perlasz mellett (a Temesköz délnyugati részén) és a harmadikat a Bácska délkeleti szögletében húzódó ún. római sáncoknál. Ezen három táborban nagyjából húszezer – zömében a határőrezredek állományából – regrutálódott fegyveres koncentrált. A helyzet elmérgesedéséhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy bár a Szerb Fejedelemség hivatalosan semlegességét nyilvánította ki, Belgrád valójában a délvidéki szerbek erőteljes támogatásába kezdett (RESS I. 2004). 1848 májusában több ezer szerb önkéntes érkezett a Szerb Fejedelemségből a Délvidékre. Ezeket a magyarországi szerbektől – akiket rácoknak neveztek – való megkülönböztetés érdekében szerviánusoknak nevezték el.

A kibontakozó szerb-Habsburg együttműködés és a szerviánusok megjelenése nagy ellenszenvet váltott ki a magyar politikai elitből, Csernovics Péter magyar kormánybiztos még megpróbált tárgyalni a karlócai nemzeti mozgalom vezetőivel, de kísérlete rövidesen kudarcba fulladt. Ezek után a magyar kormány 1848. május 15-én Batthyány Lajos miniszterelnök vezetésével válságtanácskozást tartott, amelyen elrendelte a délvidéki várak háborús készenlétbe helyezését és a magyar szerb határ lezárását. Az egyre magabiztosabbá váló szerbek nem törődtek a magyar kormány intézkedéseivel. Gondoljunk bele, a határ lezárását pont azon szerb határőröknek kellett volna végrehajtani, akiknek a megsegítésére érkeztek szerb önkéntesek a Szerb Fejedelemségből.

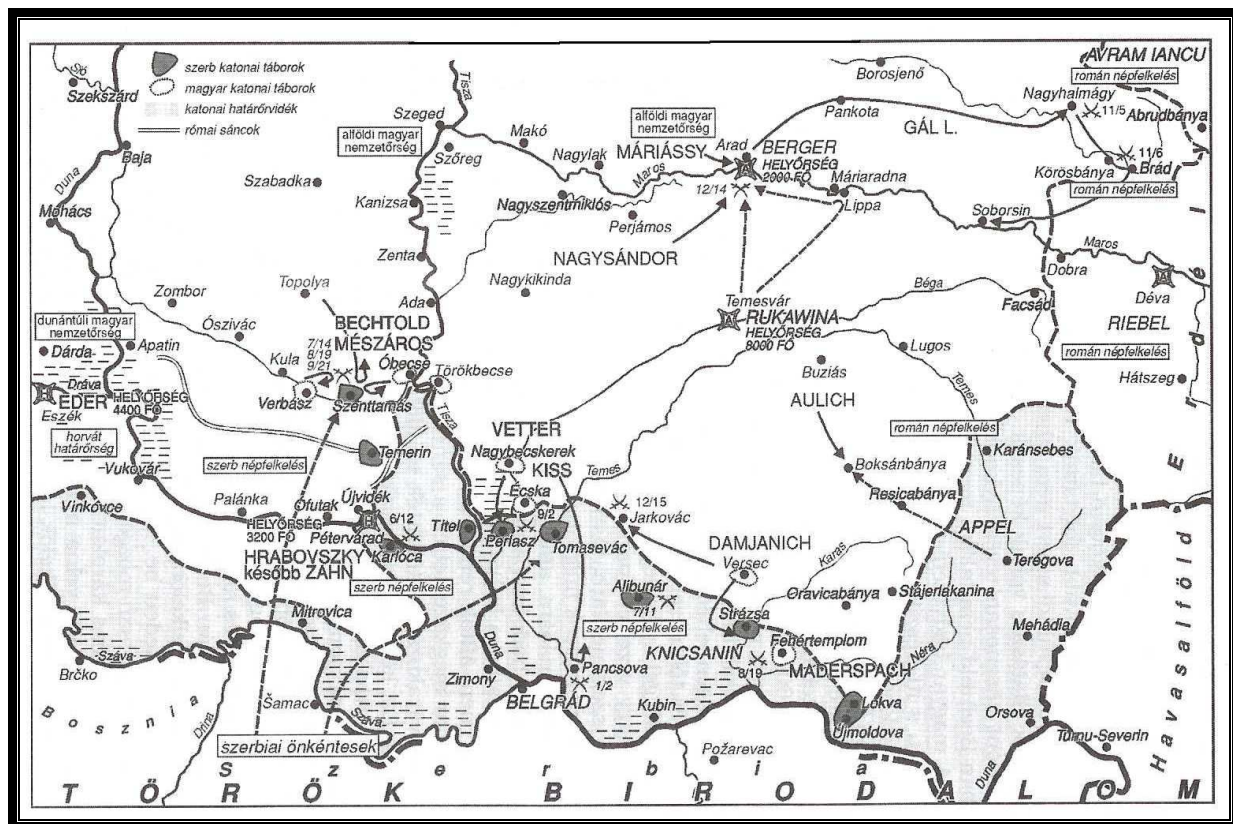
1848. június 3-án Stratimirović Újvidéken fegyverbe szólította a szerbeket. Az ún. római sáncokból június 6-án több száz főnyi szerb felkelő Titelbe vonult, ahol a csajkás egységek fegyvertárából felfegyverkezett. Ezzel kezdetét vette a hadtörténeti szakirodalom által „délvidéki kis háborúnak” nevezett összecsapás-sorozat (KEDVES GY. 1998).

Mint a 1. ábráról leolvasható, a délvidéki háború két hadszíntéren zajlott: egyrészt a bácskai (Bács vármegye), másrészt a bánási hadszíntéren (Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék).

Nézzük meg először a szemben álló felek felállítását: a szerb felkelők három nagy (Karlóca 15 ezer felkelő, Temerin 6 ezer felkelő, Perlasz 3 ezer felkelő) és néhány kisebb (Tomasevác, Titel, Alibunár) táborba tömörültek. A magyar kormány csapatai Temesvár (Rukawina ezred), illetve Pétervárad erődjében (Hrabovszky altábornagy egységei) készülődtek az összecsapásra.

A bácskai hadszíntéren az egymással szemben álló csapatok első összecsapására 1848. június 12-én került sor Karlócánál, amikor Hrabovszky altábornagy Péterváradról kiküldött csapatai sikertelenül próbálták meg felosztatni a karlócai szerb tábor (itt jegyezzük meg, hogy Karlóca és Pétervárad távolsága mindössze 12 km.). Az összecsapás után Csernovics Péter kormánybiztos ismét kísérletet tett a fegyveres küzdelem leállítására, június 24-én egy 10 napos fegyverszünetet sikerült is tető alá hoznia. Ez azonban törékenynek bizonyult, a szerviánusok június 26-án vérengzést rendeztek Újvidéken. A szerviánusok utcai verekedéseket provokáltak, majd hajtóvadászatot rendeztek a kisebbségben élő magyarok, sőt németek ellen, ami több tucat halálos áldozattal járt.

1. ábra: A délvidéki kis háború 1848 nyarán és őszén

Forrás: A szabadságharc katonai története, szerkesztette BÓNA G. 1998.

1848 júliusa az erőgyűjtés időszaka volt mindkét fél részéről. A szerbek Szenttamáson egy előre tolt táborot hoztak létre, míg a magyar kormány Bechtold altábornagy vezetésével csapatokat irányított a Délvidékre, illetve meggyorsította a nemzetőr csapatok szervezését. Bechtold altábornagy július 14-én kísérletet tett a 3000 határőrből és a 2000 szervánusból, továbbá több ezer népfelkelőből álló szenttamási szerb tábor felszámolására, de Szenttamás ezen első ostroma az előkészítés hiányában kudarcba fulladt.

Ugyanekkor a bánági hadszíntéren a magyar csapatok két nagy győzelmet is arattak: Versecnél súlyos vereséget mértek az alibunári táborukból kitámadó szerbekre (1848. július 11), illetve Fehértemplomnál szintén vereséget mértek a települést megtámadó szerb csapatokra (1848. augusztus 19.).

A bácskai hadszíntéren Bechtold altábornagy egy hónapi készülődés után 1848. augusztus 19-én újabb ostromot indított Szenttamás ellen, de ezen támadása is kudarcba fulladt. Bechtold sürgősen beadta lemondását és távozott egyenesen a császári csapatokhoz. A délvidéki hadműveletek irányítását Mészáros Lázár hadügyminiszter személyesen vette át, utasítására Kiss Ernő ezredes csapatai augusztus 2-án megtámadták a szerbek perlaszi táborát, amelyet elfoglaltak, de a szerbek szekereken elmenekültek. A győzelem után a magyar csapatok ismét – immár harmadjára – megkísérelték Szenttamás elfoglalását, de a szeptember 9-én meginduló ostrom megint kudarcba fulladt, a szerbek visszaverték a támadó magyar csapatokat.

Mészáros Lázár Szenttamás sikertelen ostroma után felhagyott a délvidéki hadműveletek személyes irányításával, és visszautazott Pestre.

Ezzel párhuzamosan a szerbek a bánági hadszíntéren is sikert arattak, augusztus hónap folyamán elfoglalták Pancsova városát. Ráadásul miután október 4-én megjelent a császár rendelete a magyar országgyűlés feloszlásáról, a temesvári erőd és az aradi erőd parancsnokai felmondták a magyar kormány iránti engedmességét. A szerb felkelők ki akarták aknázni ezt a helyzetet és elhatározták, hogy egy Tisza menti támadással elvágják egymástól a báncai és a bánági magyar haderőket. Mivel a titeli és a bácsföldvári átkelőhelyek már szerb kézen voltak, a tervük sikeres megvalósításához Óbecsét és Törökbecsét kellett volna elfoglalniuk. A szerb csapatok október 14-én támadták meg a két települést. Óbecsénél a nyugállományból visszahívott, 69 éves Fackh ezredes személyesen vezette rohamra a magyar huszárokat, akik gyorsan szétszórta a szerb csapatokat. Törökbecsénél a szerbek behatoltak a városba és csak a belvárosban, torlaszok építésével sikerült őket feltartóztatni. A szerbek megunva a rohamozást, gyűjtogatni és fosztogatni kezdtek, mire a vagyonukat féltő nemzetőrök kitörték a torlaszok mögül és véres harcok árán, de kiverték a szerbeket a városból. Ekkor érkezett meg Damjanich segélycsapata, amely hátba támadta a menekülés közben soraikat rendezni akaró szerbeket. A támadás eredményeképpen a szerbek fejvesztetten menekültek a Tisza túlsó partjára.

1848 őszén a magyar kormány csapatainak hadműveletei főleg a Dunántúlra koncentráltak (Jelačić támadásának visszaverése). Október hónap folyamán Beöthy Ödön délvidéki kormánybiztos jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a szerbek béketárgyalásokat kezdeményeztek. A tiszai kompon folyó tárgyalásokról a történészeknek nem sikerült jóformán semmit se kideríteniük, de az tény, hogy október végén és november elején mindkét fél leállította a hadműveleteket. Sőt a magyar hadvezetés csapatokat csoportosított át a báncai hadszíntérről a Lajta mellé.

A béketárgyalások azonban eredménytelenül zárultak, november végén a bánági hadszíntéren kiújultak a küzdelmek – míg Bácskában nem történt jelentősebb összecsapás –, a magyar csapatok (Kiss Ernő és Damjanich vezetésével) megkísérelték a tomaševac-i szerb központot felszámolni. A váltakozó sikerrel és nagy kegyetlenséggel folyó bánági magyar-szerb küzdelmeknek az vetett végett, hogy a magyar kormány az összpontosítás érdekében (felkészülés a tavaszi hadjáratra) a magyar csapatok túlnyomó részét kivonta a bánági hadszíntérről. Így 1849 januárjában a szerb felkelők a Délvidéket a Zombor-Szabadka-Szeged-Maros vonalig megszállták. Egyedül Pétervárad erődje és az ágyúíj által ellenőrzött Újvidék maradt magyar kézen. A délvidéki magyar haderők – melyek a szerb és császári csapatok létszámának alig egyharmadát tették ki – ún. támpont védelemre rendezkedtek be, azaz Péterváradra, Eszékre, Szegedre és Aradra húzódtak vissza, illetve a Baja-Szeged vonalat a népfelkelők segítségével próbálták meg tartani.

3. A délvidéki kis háború második szakasza: 1849 január-augusztus

A császári-szerb csapatok (a szerb csapatok jelentős része ún. szerviánus volt) élve erőfölényükkel, Todorović tábornok vezetésével a délvidéki front teljes hosszában támadást

indítottak 1849 januárjának második felében. A szerviánus csapatok kegyetlenkedéseinek hírére Bács vármegye magyar és német falvainak lakossága népvándorlásszerű menekülésbe kezdett. A kegyetlenkedések mértékét jól mutatja, hogy 1849. február 1-jén Zentán a szerviánus csapatok betörése 2000 polgári áldozatot követelt.

Todorović csapataival a Tisza két partján nyomult előre, a jobb parton Ókanizsáig, míg a bal parton február 9-én Szőregig, majd február 11-én Szegedig jutottak. Itt azonban megfordult a hadiszerecsse, Hadik Gusztáv csapatai előbb Új-Szegednél, majd egy nappal később Szőregnél vereséget mértek Todorović csapataira. Ellentámadásra viszont már nem futotta erejéből, így megelegetett Szeged és Szabadka szilárd birtoklásával, mindkét várost egy-egy hadosztály biztosította. Így a front e szakaszon egy időre megmerevedett. Február és március hónap folyamán a délvidéki magyar katonai erők jelentős mértékben megerősödtek. A Szegeden és Szabadkán állomásozó csapatok létszáma e két hónap alatt 3000-4000 katonáról 14000-re nőtt. E létszámnövekedést az okozta, hogy Bácska és Bánság szerbek elől elmenekült lakosságából Batthyány Kázmér – a Délvidék új kormánybiztosa – több félreguláris és reguláris egységet állított fel. Ugyanekkor a délvidéki szerbek és a Habsburgok között vita támadt, Bécs túlzónak tartotta a szerbek nemzeti követeléseit. E vita következtében az osztrák kormány felkérte a Szerb Fejedelemséget, hogy rendelje haza a szerviánusokat. Belgrád eleget tett a kérésnek, így 7000-10000 főnyi szerviánus visszatért anyaországába. Ráadásul az 1849. március 4-i olmützi alkotmány alaposan lehűtötte a magyarországi szerbek harci kedvét.

A megerősödött magyar csapatok Szegedről és Szabadkáról kiindulva Perczel Mór parancsnoksága alatt 1849. március 22-én egy nagy délvidéki offenzívát indítottak. Ennek során felszabadították a körülzárt Péterváradot, majd a szerb felkelés jelképe, a háromszori ostromot kiálló Szenttamás ellen fordultak. 1849. április 3-án Perczel elfoglalta Szenttamást, az Óbecse felé menekülő szerbeket pedig a magyar lovasság a nyílt terepen lemészárolta. A hadtörténetesek szerint az ostrom és a menekülés során mintegy 2000 szerb katona pusztult el. Szenttamás bevétele katonailag (a legfontosabb szerb támaszpont volt) és morálisan (szétfoszlott a bevehetetlenség mítosza) is fontos győzelem volt, ezek után Perczel csapatai hozzákezdtek a Bácska visszafoglalásához. E tervük csaknem teljes sikerrel járt, egyedül a Tisza és a Duna összefolyásánál található Títeli-fennsíkot nem tudták a magyar csapatok elfoglalni.

Bácska visszafoglalása után április utolsó hetében Perczel a bánsági hadszíntérre koncentrált, új célja a Temesköz felszabadítása volt. Perczel ez alkalommal is sikerrel járt, több győztes csata után 1849. május 10-én bevonult Pancsovára és ezzel a Temesköz nyugati fele felszabadult. Ezzel egyidőben Temesköz keleti részén Bem tábornok folytatott hadműveleteket. Perczel és Bem sikeres hadműveletei következtében a Délvidék túlnyomó része – kivétel a Títeli-fennsík, Arad és Temesvár várai – a magyar kormány fennhatósága alá került 1849 májusára.

A bácskai hadszíntéren 1849 nyarán a magyarok számára kedvezőtlen fordulat kezdődött, Jelačić csapatai június első hetében Títelnél (amely a szerb felkelők kezén volt) átkeltek a Dunán és megkezdték bácskai hadműveleteiket. Perczel megpróbálta feltartóztatni Jelačić előretörését, de június 7-én Kátynál súlyos vereséget szenvedett. De Jelačić nem használta ki győzelmét, így a Délvidéken a front a Ferenc-csatorna vonalában húzódott júniusban.

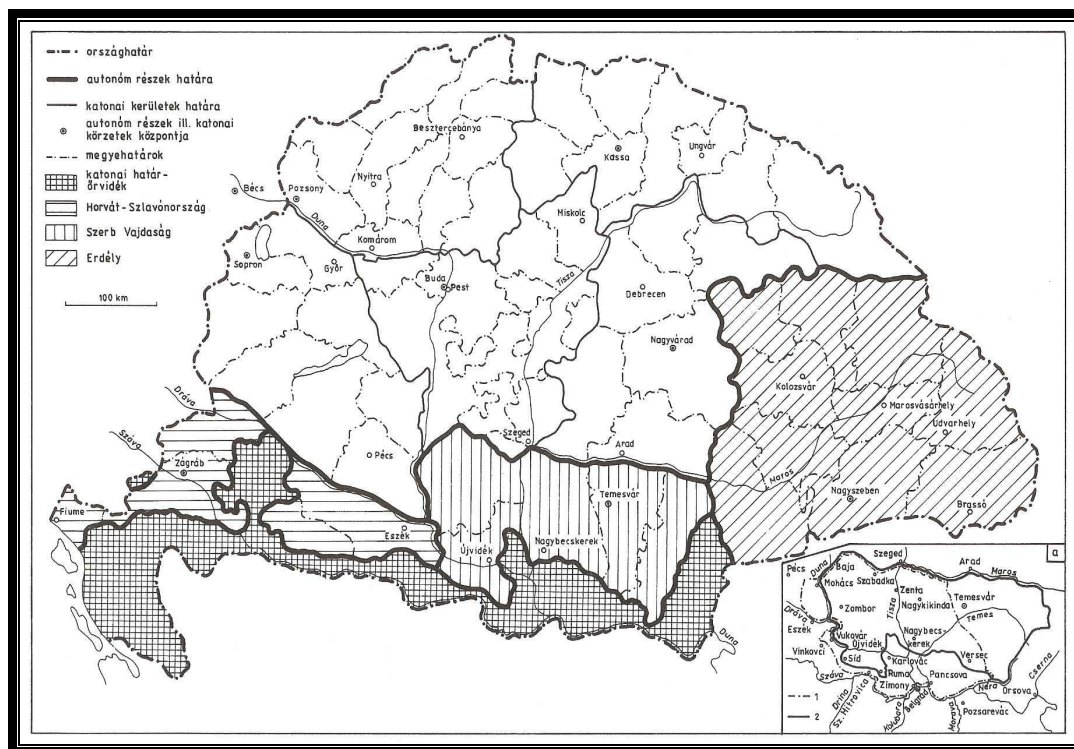
Július 14-én a magyar csapatok ellentámadást indítottak és Jelačić-ot egészen Títelig szorították vissza. Ez a helyzet egészen a szabadságharc bukásig fennmaradt.

4. A szerb igények „megvalósulása”: Szerb Vajdaság és Temesi Bánság

A magyarokkal harcban álló császári udvar az 1849. március 4-i olmützi alkotmányban a szerbeknek kilátásba helyezte az autonóm Vajdaság létrehozását. Ennek a területi egységnek az elnevezéséről és pontos területéről a bécsi udvarban hosszas viták folytak (DEÁK Á. 2000). A viták lezárása után 1849. november 18-án egy császári pátens életre hívta a Szerb Vajdaság-Temesi Bánság elnevezésű koronatarományt. Az így megszülető Vajdaság területe négy vármegyét (Bács, Torontál, Temes és Krassó-Szörény) és Szerém vármegye két járását (rumai járás és iloki járás) ölelte fel, központja Temesvár, katonai kormányzója gróf Johann Coronini-Cromberg altábornagy volt.

De rögtön rögzítenünk kell, hogy az így megszülető Vajdaság nem az a Vajdaság volt, amit a szerbek követeltek (KRESTIC, V. 1987). A 2. ábrán világosan látszik, hogy a császár nem csatolta hozzá az ún. Katonai Határőrvidéket, tehát nem volt közvetlenül határos Szerbiával, és nem terjedt ki minden olyan magyarországi területre, ahol szerbek éltek. A hivatalos nyelv papíron a német és az illír lett, de a gyakorlatban csak a németet használták.

2. ábra: A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság 1849-1860

Forrás: Köztes-Európa 1763-1993. Szerkesztette: PÁNDI L. 1995.

Szintén fontos üzenete volt annak a ténynek, hogy a szerb nemzeti központnak számító Karlóca helyett a nagyszámú német polgársággal bíró Temesvár lett a tartomány székhelye. A bécsi kormány minden fontosabb vajdasági vezető pozíciót cseh és osztrák hivatalnokkal töltött be. Jól mutatja a bécsi udvar trükközését az, hogy 1849 őszén Ferenc József felvette uralkodói címei közé a „a Szerb Vajdaság nagyvajdája” címet és ezzel megakadályozta, hogy a szerbek saját maguk választhassanak vajdát. Ezek után Ferenc József kinevezte szerb alvajdává a Temesi Bánságot igazgató katonai kormányzót, aki viszont nem szerb nemzetiségű volt (Deák Á. 2000). Természetesen a szerbek megpróbálkoztak azzal, hogy változtassanak ezen a helyzeten és szerb nemzetiségű alvajdát neveztesse ki, de ezen törekvésük megbukott a bécsi udvar ellenállása miatt.

1. táblázat: A Vajdaság etnika viszonyai 1849-1860

<i>Etnikum</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Szerb	309 855	27,8
Román	414 947	37,1
Német	256 164	22,9
Magyar	73 642	6,6
Bunjevác és sokác	23 014	2,1
Horvát	25 982	2,3
Egyéb	13 253	1,1
Összesen	1 116 857	100 %

Forrás: A szerző saját szerkesztése Kemény G. Gábor (1946) alapján

Az, hogy a szerbek követelései milyen felemásan valósultak meg, jól mutatja az 1. táblázat, melyből megállapítható, hogy a szerb autonóm területként létrehozott Vajdaságban a szerbek aránya nem érte el a 30%-ot, a románok aránya ennél jóval magasabb volt. Azaz kijelenthetjük, hogy a szerbek saját Vajdaságukban kisebbségbe szorultak (GULYÁS L. 2005).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szerbek olyan „jutalmat” kaptak a Vajdaság felállításával, amellyel kifejezetten elégedetlenek voltak, úgy érezték követeléseiket a császár csak felemásan teljesítette. Ráadásul a Vajdaságot alig több mint 10 évi fennállás után, a Bach-rendszer felszámolásával párhuzamosan 1860. december 27-én Bécs megszüntette, területét ismét Magyarországhoz csatolta, ezzel visszaállította a korábbi vármegyéket és azok önkormányzatát.

Irodalom:

- ARDAY L. 2002: A mai Vajdaság (a történelmi Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék) rövid története. IN: Arday Lajos (2002): Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP Kiadó, Budapest, pp. 2-60.
- BÓNA G. szerk. 1998: A szabadságharc katonai története. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Bosnyák I. szerk. 2000: Délvidék, negyvennyolc. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék.
- DEÁK Á. 2000: Nemzeti egyenjogúsítás 1849-1860. Osiris Kiadó, Budapest.
- FRIED I. szerk. 1987: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb magyar-kapcsolatok köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GAVRILOVIĆ, S. 2000: A szerb nemzeti program és a Szerb Vajdaságért folytatott politikai harc az osztrák császárságban. 1848-49-ben IN: BOSNYÁK I. szerk. 2000: Délvidék, negyvennyolc. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, pp. 22-57.
- GULYÁS L. 1994: A szerbek és a magyar szabadságharc 1848-49. Fejezetek a délszláv-magyar közös történelemből IV. KAPU 1994/8. szám pp. 65-68.
- GULYÁS L. 2005: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- GULYÁS L. 2007: Vajdaság: Történeti áttekintés. IN: NAGY I. (szerk.): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus, Pécs-Budapest, pp. 76-149.
- HEKA L. 2005: Szerbia állam és jogtörténete. Bába és Társa Kiadó, Szeged.
- KEDVES GY. 1998: Az 1848 nyarán és a délvidéki hadműveletek a honvédcsoportok kivonásáig. IN: BÓNA G. szerk. 1998: A szabadságharc katonai története. Zrínyi Kiadó, Budapest
- KRESTIC, V. 1987: A magyarországi szerbek politikai törekvései és a magyarok 1848-1867. IN: FRIED I. szerk. 1987: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb magyar-kapcsolatok köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp.129-146.
- KOVACEK, B. 2000: A szerbek Pesten 1848 márciusában. IN: BOSNYÁK I. szerk. 2000: Délvidék, negyvennyolc. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, pp.107-112.
- RESS I. 2004: Ilija Garasanin magyar politikájának nemzetközi háttere (1848. március-1849. február). IN: RESS I. 2004: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek és bosnyákok a nemzetállam vonzásában. L' Harmattan, Budapest. pp.135-163.
- SOKCSEVITS D. ET AL. 1994: Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó, Budapest.
- SPIRA GY. 1980: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.